

19. YÜZYIL SONLARI VE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA AYDIN SANCAĞINDA EĞİTİM

*EDUCATION IN AYDIN SANJAK AT THE END OF THE 19th
CENTURY AND THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY*

DOI: 10.33404/anasay.1278427

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Müslime GÜNEŞ*

ÖZ

Çok köklü bir tarihe ve kültürel mirasa sahip olan Aydın'ın, sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda geçirmiş olduğu aşamalar kadar, eğitim alanında yaşadığı değişim ve dönüşüm de oldukça önemlidir. Kentlerin kendi etki alanlarında yaşayanlara sunduğu sosyal, ekonomik ve kültürel olanaklar yalnızca orada yaşayanları değil çevre yerleşmelerden de ilgi ve nüfus çeker. Aydın'ın sahip olduğu ekonomik zenginlik, ticaret yolları üzerinde bulunuşu, büyük bir ihraç limanı olan İzmir'in ard bölgesinde önemli bir tarımsal hinterlanda sahip oluşu onu bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Aydın'ın sözü edilen alanlarına ilişkin oldukça önemli araştırmalar yer almakla birlikte; eğitim kurumları ve faaliyetleri hakkında yapılan akademik çalışmaların sınırlı kaldığı görülmek-

1- Makale Geliş Tarihi: 06. 04. 2023 Makale Kabul Tarihi: 23. 05. 2023

* Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, mgunes@adu.edu.tr, mgunes68@gmail.com, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-9088-3390>

tedir. Eğitim sisteminin tam olarak anlaşılabilmesi için vilayet ve sancak ölçeğinde mikro düzeyde araştırmalara ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Bu araştırma Cumhuriyet öncesi dönemde Aydın sancağındaki maarif komisyonlarını, okullar, öğrenciler, öğretmen ve görevli kadroları, medreseler ve gayrimüslimlere ait okullar, Osmanlı maarif salnameleri, Aydın Vilayet salnameleri ve basılı eserlere dayanarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın verileri, tarihsel araştırmanın sıklıkla kullandığı yöntemlerden doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aydın Sancağı, Osmanlı Devleti, Eğitim, Modernleşme.

ABSTRACT

Having a deep-rooted history and cultural heritage, Aydın's transformation and change in education is very important, as well as the transformational stages it has gone through in social, economic and political fields. The social, economic and cultural opportunities offered by the cities to those living in their areas of influence attract attention and population not only from those living there but also from the surrounding settlements. Aydın's economic wealth, being on trade routes, having an important agricultural hinterland in the back region of İzmir, which is a major export port, have made it a center of attraction. Although there are very important researches on the mentioned areas of Aydın; we see that academic studies on educational institutions and activities are limited. It is a fact that micro-level researches are needed at the scale of the province and sanjak in order to fully understand the education system. This research aims to evaluate the pre-republican educational commissions in Aydın in terms of schools (including the religious educational institutions called Medrese and nonmuslim schools in the area), the teaching staff, yearbooks based on the Aydın Province yearbooks and printed works. The data of the research were obtained through document analysis, one of the methods frequently used by historical research.

Keywords: Aydın Sanjak, Ottoman State, Education, Modernization.

Giriş

Türk-İslam devletlerinden itibaren devralınan geleneksel eğitim, Osmanlı Devleti zamanında da sürdürülerek geleceğe aktarıldı. Osmanlı Türklerinde hatta Selçuklularda eğitim öteki İslami ülkelerinde olduğu gibi ağırlık merkezi

dini eğitime dayanan bir sistem, yani medrese sistemiydi. Buna göre her ne kadar dini eğitimin yanında günlük yaşayışın gerektirdiği bilgilere yer veriliyorsa da ne onun ilk basamağı olan sıbyan mekteplerinde ne de kendi içinde bulundurduğu diğer bölümlerinde, dünyevi ihtiyaçlarını ön plana alan insan yetiştirme amacı güdülmemiştir. Aslında bu tür insan yetiştirme, Ortaçağ da Doğu ve Batı dünyasının karakteristik bir niteliğidir. Onun içindir ki bu sistemin ilk basamağını teşkil eden sıbyan okullarının öğretmenleri birer din adamı, müderrisleri (profesörleri) ise, derecelerine göre, din bilgini veya devrin matematik ve mantığına az çok aşına olan din adamlarıdır (Koçer, 1992,s.5). Buna göre eğitimin ilk basamağını oluşturan iptidai mekteplerde çocukların okuryazar olmaları hedefleniyordu. 1869'da kabul edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Osmanlı maarif politikası, ilköğretimde yapılacak olan yenilikleri uygulamak ve benimsenmesini sağlamak için sıbyan mektepleri dışında iptidai mektepler açmak, sıbyan mekteplerini, muhafazakâr zümrelerin tepkisini çekmeden usul-i cedit üzere eğitim veren yapıya dönüştürmeyi amaçlamıştır (Kodaman,1991,s.67). 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Tanzimat'tan beri yapılanlar bir sisteme bağlandığı gibi yüzyılın sonuna kadar devam edecek planlar da hazırlanmıştı. Yeni yasaya göre 12 yaşına kadar olan bütün çocuklar için ilk eğitim zorunluydu (Shaw&Shaw,1982,s.142).1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gereğince 1871'de İptidailerin yaygınlaştırılması kararlaştırıldı. Buna göre her köyde ve şehirlerin bütün mahallelerinde birer İptidai Mektep açılacaktı. Rüştüyeler ise orta dereceli okullar olup, Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre bu okulların öğrenim süresi 4 yıldır, sıbyan mektebini bitirip diploma alanlar bu okullara devam etme hakkına sahipti. Her vilayetin maarif idaresi bu okulların yapımı ve öğretmen maaşlarının ödemelerinden sorumluydu (Akyüz,2009,s.165). Günümüzdeki liselerin benzeri olan idadilerin işleyişi ise tıpkı diğerlerinde olduğu gibi 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre belirlenmişti. Bu nizamnameye göre 1.000 haneli yerlerde açılacak olan idadilerin öğretmen kadrosu Maarif Nezareti tarafından belirlenmekte, masrafları hazine tarafından karşılanmakta olup 3 yıl süreli olan okullardı (Cihan,2007,s.72). Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan gayrimüslimler ise ibadethanelerinin yanı başına eğitim kurumlarını inşa etmişlerdi. Özellikle Tanzimat ve Islahat düzenlemeleriyle her cemaat kendi okulunu açma hakkına kavuşmuştu.1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde bu okulların giderleri bağlı buldukları vakıflar tarafından karşılanmakta idi (Demiryürek, 2015,s.1220).

Araştırmaya konu olan Aydın Sancağının merkezi 1850 yılına kadar adına Güzelhisar da denen bugünkü Aydın kentiydi. Sancağın hizmetleri buradan yürütülürdü.1867 Vilayet nizamnamesi ile ülkenin yönetsel olarak bölünüşüyle birlikte vilayet merkezi İzmir olmuş, eyaletin adı Aydın Vilayeti olarak belirlenmiştir. Buna göre Aydın Vilayeti; İzmir, Saruhan, Aydın, Denizli ve Menteşe olmak üzere 5 sancağa ayrılıyordu.Aydın sancağı da nefsi-i Aydın, Nazilli, Bozdoğan, Çine ve Söke'yi içeriyordu.Aydın'ın nüfusu XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artış göstermiştir. Ticaretin giderek artışı nüfus artışını da beraberinde getirmiştir.Vital Cuinet'in verdiği bilgilere göre 1890 yılında Aydın Güzelhisarı nüfusu 36.250 kişiden oluşmaktaydı. Bu nüfusun 26.000 ini Müslümanlar, 10.250 sini ise gayrimüslimler oluşturuyordu (Cuinet,1894,C.II, s.590) . 1890 Aydın Vilayet Salnamesine göre nüfusu 205.577 kişinin yaşadığı Aydın'da nüfus açısından da bir çeşitlilik söz konusuydu. Bu rakamın 188.598'i Müslüman,10.907'si Ortodoks Rum, 634'ü Ermeni, 114'ü Katolik yabancı, 2.024'ü Musevilerden oluşmaktaydı. 1908 yılına gelindiğinde nüfus sayımlarındaki durumu ise şöyleydi (Yurt Ansiklopedisi, C. II,1982, s.995)

Tablo 1.XX. yy başlarında Aydın nüfusu

Dinler	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	108.472	106.958	215.430
Hristiyan	12.618	14.327	26.945
Musevi	1.402	1.437	2.839
Genel Toplam	122.492	122.722	245.214

Aydın'ın nüfusu yabancı destekli ticaretin etkisiyle giderek artmış, XX. yüzyıl başlarında kentin nüfusu 40.000 'e ulaşmıştır (Darkot,1986,s.62).

XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl Başlarında Aydın'da Faaliyet Gösteren Müslümanlara Ait Okullar

Osmanlı Devleti döneminde Aydın'da eğitim,imparatorluğunun birçok bölgesinde de olduğu gibi uzun yıllar ihmal edilmiş ve eğitim işi medreselere havale edilmiştir. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren bölgenin ekonomik açıdan tekrar önem kazanmasıyla birlikte kentin büyümesine bağlı olarak, kültürel açıdan gelişme görülmüştür (Uğur,2018). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne göre XVII. yüz yılın ikinci yarısından itibaren kentte, Alihan Baba Türbesinin yanı başında bir medrese ile birlikte, Yarbaşı, Tekye ve Göllice medreselerinin de varlığı bilinmektedir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi,1971,s.112). Kentin XVIII.

ve XIX. yüzyıllarda büyümesine bağlı olarak eğitim kurumları ve faaliyetleri de artmıştır. Bu artışın XIX yüzyılda daha belirgin olduğu maarif salnamelerinden de tespit edilebilmektedir. Maarif Salnameleri, eğitim tarihi açısından araştırmacılara okullar, öğretmenler, öğrenciler ve kütüphanelere ilişkin bilgiler sunmaktadır. Aydın Sancağında eğitim öğretim faaliyetlerini yürüten okullar arasında medreseler, iptidailer, rüştiyeler, idadiler, gayrimüslim okulları bulunuyordu.

Maarif ve Aydın Vilayet Salnamelerinden edindiğimiz bilgilere göre, XIX. yy. sonlarında Aydın ilinde medreselerin açıldığı yerler daha ziyade kent merkezinde ve nüfusun yoğun olduğu yerlerdeydi. Kentin XIX yüzyılın başlarında Aydın Vilayetinin önemli bir merkezi olması, nüfus açısından olduğu kadar eğitim kurumlarının sayısı açısından da olumlu etki yaratmıştır. Sancakta bu dönemde 17'si ortaöğretim düzeyinde olmak üzere 73 okul vardı. 292'si kızlardan oluşan okulun toplam öğrenci sayısı da 2045'ti. Ancak Müslümanlar o dönemde yaşam biçiminin bir parçası olarak kız çocuklarını okula göndermezlerdi. Musevi okullarında da kız öğrencinin olmadığı Aydın'da, 102 öğrencili yalnız kızların gittiği Fransız Rahibe Okulu vardı (Salname-i Maarif-i Umu-miye 1319/1903,s.422& 1321/1905,s.375).

XIX. yüzyılda Aydın Sancağına bağlı çok sayıda okul bulunmasına karşın, bu okullar hakkında bugün elimizde bulunan kayıtlar oldukça sınırlıdır. Bunlardan tespit edebildiğimiz Fatma Hanım Sıbyan Mektebi (Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eserler-I,1983,s.690), bugün tarihi bir bina olarak günümüzde Hasan Efendi Mahallesi'nde zamana karşı direnerek varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Diğeri ise Veysi Paşa Mahallesi Sıbyan Mektebi olarak bilinen ancak kayıtlarda henüz tespit edemediğimiz okuldur. Aydın'ın öğrenci sayıları bakımından en kalabalık olan medresesi 50 öğrencili Köprülü Mahallesi'ndeki "Osmanoğlu Medresesi" idi. Bunu 42 öğrenci ile Cuma Mahallesi'ndeki "Kanoğlu Medresesi" ve aynı mahallede bulunan "Akmescid Medresesi" izlemektedir. Aydın ilinde XIX. yy sonlarında sayıları 67'yi bulan medreseler yalnızca din eğitimi vermekteydi. Bunlardan 37'si Aydın'da, 1'i Köşk, 3'ü Söke, 7'si Karacasu, 12'si Nazilli, 6'sı Atça ve 1'i de Sultanhisar'da faaliyet gösteriyordu (Öztürk,1999,s.10). Söke'deki Ermeni Rüşdi mektebinin 30 erkek 10 kız öğrencisi bulunuyordu. Açılış tarihi bilinmeyen bu okulun adı da kayıtlarda Aydın-Söke Kirkoryan Mekteb-i Rüşdisi olarak geçmektedir (S.N.M.U.13 19/1903,s.428,S.N.M.U.1321/1905,s.375). Karacasu'da İç Medrese, Abdurrahman Efendi Medresesi, Hacı Ömer Efendi Medresesi, İbrahim Efendi Medre-

sesi, Yeni Medrese, Cami Önü Medresesi, Küçük Hafız Medreseleri, (S.N.M.U .1317/1901,s.1014)1885-1886 yıllarında açılan ve 1896-1897 yılında 9 öğrencinin diploma aldığı bir rüştiye okulu ve bir Rum okulu bulunuyordu (Başaran,1999,s.58)1884-1885 tarihlerinde Çine kazasına bağlı Hamidabad köyünde bir okul bulunmakla birlikte (Avcı,2017,s.44), 1908-1909 tarihinde gelindiğinde bir rüştiye ve bir İptidaiye mektepleri olmak üzere toplamda 195 öğrencileri bulunmaktadır. Ayrıca rüştiyede bir, iptidaide dört olmak üzere beş öğretmenin dışında bir de kadın iptidaiye mektebi muallimesi vardır (S.N.M.U.1301/1885, Aydın Vilayet Salnamesi, 1311/1895,s.333).

XX. yy başlarında Aydın'da 38, Söke'de 3, Karacasu'da 7, Nazilli'de 13 medrese faaliyeteydi. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Nazilli'de 1882-83 yıllarında iptidai mektepte bir muallim 70 öğrenci, 1896'da bir başmuallim, iki muallim ve 180 öğrenci mevcuttur.Sonraki yıllarda öğrenci sayılarında artış görülmektedir (Tekin,2022,s.254).1316-1321(1900-1905) yılları arasındaki Maarif Salnamelerine (S.N.M.U.1316-1321/1910-1905) göre; Aydın Sancağında eğitim ve öğretime devam eden medreseler şunlardı. Cihanoğlu (Cihan zade) Medresesi (Dedeköy'de), Posacıoğlu Medresesi, Veysi Paşa Medresesi, Dayıoğlu Medresesi, Kapalı Mescit, Hurmalı Medresesi, Çekmeliolu Medresesi, Zihniolu Medresesi, Hacı Mustafa Ağa Medresesi (Karapınar -bugünkü İncirliova), Germencik Medresesi, Kulaksızolu Medresesi, Çelik Başı Medresesi,Cincinoğlu Medresesi, Dükkanönü Medresesi, Aşağı Zincirli, Bey Camii (Süleyman Bey Camii) Medresesi, Çarıklıoğlu Medresesi, Hacı Suhteoğlu Medresesi, Ak Mescit, Aşağı Posacıoğlu Medresesi, Çay Yüzü Medresesi, Zincirli Medrese, Dürrizâde Medresesi, Sarıvekil Medresesi, İbrahim Ağa Medresesi, Ağaçarası Camii (Kırmızı Minare, Şemsi Paşa Camii), Eskiye Camii, Koca Suyu Medresesi, Üveys Paşa Camii, Ramazan Paşa Camii medreseleridir. Bu dönemde Aydın'da en fazla rağbet gören medreseler, buldukları yerler ve müderrisleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. XX. YY Başlarında Aydın'da En Fazla Rağbet Gören Medreseler

Medresenin İsmi	Bulunduğu Mahalle	Müderrisi
Osmanoğlu Medresesi	Köprülü Mahallesi	Mustafa Efendi
Eski-Yeni Cami Medresesi	Hasan Efendi Mahallesi	Hacı Hafız Mustafa
Aziz Efendi Medresesi	Köprülü Mahallesi	Abdullah Efendi

Çiçekli Medresesi	Hisar Mahallesi	Mehmet Hamdi Efendi
Ali Han-ı Kebir	Pir Hasan Mahallesi	Ahmet Efendi
Bey Camii Medresesi	Terziler Mahallesi	Süleyman Efendi
Akmescid Medresesi	Cuma Mahallesi	Pehlivan Mehmet Efendi
Abacıoğlu Medresesi	Çarşı (içerisi) Mahallesi	Mustafa Efendi

İlçelere gelince; Söke’de Konak içinde bulunan Yeni Cami Medreseleri ile Hacı Feyzullah Efendi’nin müderrisliğindeki İhlasiye Medresesi adıyla 3 medrese, Karacasu’daki yedi medrese içinde Cuma Mahallesi’ndeki Cami Önü Medresesi, Nazilli’de bulunan 23 medrese içerisinde müderrisliğini Hacı Mustafa Efendi’nin yaptığı Çarşı Cami Mahallesi’ndeki İç Medrese, Pazar köyündeki Şehzade Medresesi en çok rağbet edilen medreselerdi. Nazilli’de Pazar köyüyle Atça da medreselerin yoğun olduğu yerleşmelerdi (S.N.M.U,1321/1905,s.424).

Aydın’da çağdaş eğitim kurumlarının faaliyete geçmesi XIX. yüzyılın sonlarına rastlar. XIX. yy sonunda Aydın kentinde yeni usullerle eğitim veren 17 si ilkokul düzeyinde “iptidai mektep” bulunuyordu. 1872 tarihinde eğitim-öğretime başlayan rüştiye ile, Aydın Valisi Halil Rifat Paşa tarafından 1890 yılında inşa edilmiş bir idadi mektep faaliyet gösteriyordu.(1308 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi,İzmir 1891, s.888).Aydın’da isimleri tespit edebildiğimiz iptidai mektepler ise şunlardır. Veysi Paşa, İbrahim Ağa, Teshiliye Kız, Rabia Hanım, Sırçacı, Terakki, Dükkanönü, Veysiye, Zeyniye, İrfaniye, Feyziye, Rızaiye, Hamidiye, Hapishane ve bunların dışında 6 çırak okulu, merkeze bağlı köylerde 141 köy ilkokulu eğitim-öğretim vermekteydi (S.N.M.U,1321/1905,s.425).

Eğitim tarihinde ortaöğretim veren kurumlar, en çok değişime uğrayan kurumlardır. Sultan II. Mahmut döneminde sıbyan mekteplerinin ıslahı ele alınmış, bu arada bu mekteplerin üzerinde “sınıf-ı sâni” mekteplerinin açılmasına karar verilmiştir. Daha sonra bu mekteplere rüştiye adı verilmiştir (Kodaman,1991,s. 91). Aydın’daki Rüştiye Mektebinde 1890 yılında 4 öğretmen, 132 öğrenci bulunuyordu. İlk mezunlarını 1877 yılında veren Aydın Rüştiye Mektebi, sırayla 1877’de 6, 1878’de 6, 1879 da 7, 1880’de 8, 1881’de 8, 1882’de 9, 1883’de 10, 1884’de 11, 1885’de 12, 1886’da 12, 1887’de 14, 1888’de 16, 1889’da 15, 1890’da 16 mezun vermiştir (Yılmaz, 2006,s. 264).

II. Meşrutiyete kadar bu kademede belli başlı üç kurum ortaya çıkmaktadır, bunlar rüştiye, idadi ve sultanilerdir. Rüştiyelerin öğrenim süresi, uzun süre 4-6 yıl arasında değişmiş, 1892 okul programları genel düzenlemesinde bu süre

3 yıla indirilmişti. Bunların taşrada yaygınlaşması da II. Abdülhamit döneminde olmuş,(Ergün,1996,s.31) yükseköğretime öğrenci yetiştirmek için çalışmalarda bulunmak üzere Mekâtib-i Rüştiye Nezâreti kurulmuştur (Berkes,1978,s.178). Rüştiyelerin Osmanlı eğitim düzenindeki statüsünün bugün için tam karşılığı bulunmamaktadır. Buna rağmen rüştiye mekteplerini, kuruluşu sırasında sıbyan mektepleri sonrası eğitimi kapsayan ve aynı zamanda yüksek mekteplere hazırlık mektebi şeklinde, 1869'dan sonra ise ilk mekteplerin üstünde ve lise seviyesindeki “idadilerin” altında, orta mektep seviyesinde eğitim veren bir mektep şeklinde görmek mümkündür.

Taşradaki idadiler, rüştiyelerle beraber kurulup geliştirilmişlerdir. Vilâyet merkezlerinde yedi, sancak merkezlerinde de beş yıl öğretim süreli idadiler açılmıştır. II. Meşrutiyet'e kadar idadiler taşradaki hem yükseköğretim hem de meslekî öğretim kurumu olmuşlardır.(1307)1891'de ise Aydın'da idadi açılmıştır (Gökbel,1964,s.127). XIX. yy'dan XX. yy'a uzanan süreçte kültürel yaşamın en canlı örneklerini bulabileceğimiz eğitim-öğretim alanındaki kurumlar açısından Aydın kenti dikkat çekici bir kent konumunda değildir. Aydın Sancağındaki eğitim-öğretim durumuyla ilgili olarak gerek kaza merkezinde, gerekse köy okullarında eğitim-öğretim veren bu kurumların her türlü intizamdan yoksun ve öğretim yöntemlerinin de öğrencilere bir yarar temin etmekten uzak olduğu Zeki Mesut Alsan'ın anılarında da yer alır. Zeki Mesut Alsan, XX. yy başlarında çocukluk yıllarını geçirdiği Aydın'ı anlatırken; Türk mekteplerinde olmayan eğitim olanaklarının azınlık mekteplerinde olduğundan bahsetmektedir (Alsan,2002,s.30). II. Meşrutiyetin ilanından sonra Aydın'lı Müslüman aileler çocuklarının modern eğitim olanaklarından yararlanmalarını isteyerek Aydın'daki yabancı okullara kaydettirmişlerdir. Ancak çocuklar istavroz çıkarmak yoluyla, yalnızca yabancı dil öğrenmekle kalmayıp Hıristiyanlık propagandasına da maruz kalmışlardır (Ahenk, 29 Teşrin-i Evvel 1910).

XX.yüzyılın başlarında toprağın verimli ve zengin olmasına karşılık, yaşayan insanların yoksulluk içinde bulunduğu Aydın'da eğitim ve kültürel alanda gerilik hemen dikkati çekmekteydi. Kolektif hareket etme olgusunun hiçbir zaman gelişmediği Aydın kentinde halk hemen her eksikliğin giderilmesi işini hükümete ya da yerel yöneticilere havale etmiştir. 1901 yılında Aydın Mutasarrıfı Sabit Paşa Aydın Sancağı dâhilinde yeni mekteplerin açılmasını sağlamış, eğitim hayatına canlılık getirmiştir. Daha sonra yerine gelen Şemsi Bey de mutasarrıflığı döneminde eğitim faaliyetlerinin sürdürülmesine katkı

sağlamış ve yeni kurumların açılmasına destek vermiştir (Yılmaz,2006,s13). Özellikle Mutasarrıf Hüsnü Bey'in Aydın'a gelişinden sonra eğitim alanında az çok adımlar atılmaya başladığı görülmüştür. 1910'lu yılların başında Mutasarrıf Bey'in teşvikiyle Hacı Beyzade Cemal Bey Efendi'nin Tire Kapısı mevkiinde birkaç yüz lira masrafla bir iptidai mektebi yaptırılırken, bu dönemde Emin Bey, Tevfik Bey, Hüdayi Efendi ve Kulaksızade Mehmed Efendi'lerin eğitim sahasında cömert sayılabilecek hayırseverlikleri olmuştur (Ahenk,17 Teşrin-i Evvel 1913). XX. yüzyılın başlarında Aydın Sancağına bağlı nahiyelerden biri olan Germencik'te kız çocukları için okul ihtiyacı olduğu,kasabadaki caminin odalarının birinde çıkan yangın sonucu yanında bulunan iptidai mektebinin de yandığı; mektebin yeniden yaptırılabilmesi için yardım toplandığı, şimdiki halde kasabada bir inas(kız) mektebine ihtiyaç duyulduğu,kız çocuklarının okutulması için daha önce bir teşebbüste bulunulduysa da yangın nedeniyle bundan vazgeçilmek zorunda kalındığı haberlerine dönemin gazetelerinde rastlanmaktadır (Ahenk, 30 Mart 1324).

Aydın'da idadi 1891 yılında açılmıştır (BOA,MF.MKT,Dosya No:125, Gömlek No: 75,16.C..1308). Aydın İdadisi, Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki modernleşme anlayışının mimari yansımasının bir ürünüdür (Durmaz, 2017, s. 243). Aydın Mekteb-i İdadisinin 1904 yılında Müdürlüğünü Hasan Tahsin Efendi yapıyordu. 82 talebenin eğitim-öğretimine katıldığı Aydın Mekteb-i İdadisinde şu öğretmenler derslere giriyorlardı. Hacı İbrahim Efendi Arabi ve Lisan-ı Osmani, Hafız Hilmi Efendi Hitabet, Hendese, Hesap ve Usul Defteri, İbrahim Ethem Efendi Farisi ve Ulum-u Diniye, Hafız Mehmet Efendi Hüsn-ü Hat, Mustafa Efendi Tarih Muallimi (S.N.M.U,1320/1904,s.206). Bu derslere sonradan Fransızca ve resim dersleri eklenmiştir. (Aydın Vilayet Salnamesi 1326/1910). Aydın İdadisinin bulunduğu Topyatağı mevki kentnin üst kısımlarında bir yere yapıldığı için ve burada düzgün bir yolunun olmamasından dolayı, öğrenciler buraya gidip gelmekte büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Halkın bu durumdan şikâyetçi olması sonucunda, mektep yolunun tamirine başlanmıştır (Hizmet,6 Şubat 1892.) Topyatağı mevkiinde bulunmasına rağmen, farklı yerlerde eğitim ve öğretime devam eden Aydın Mekteb-i İdadisi 1913 yılında istasyon yanındaki Cemal Bey'in hanesine nakledilerek eğitime devam edilmiştir (Ahenk, 6 Teşrin-i Evvel 1913). Aydın Sultanisinin resmi açılışı da 1914 yılı başlarında gerçekleşmiştir (Aydın İl Yıllığı 1973, s. 73.) Basında yer alan bir habere göre Sultani mektebinin 1 Eylül'de açılmış olduğu belir-

tılmaktadır. Öğrenci sayısı artmış olmalı ki sonradan iki sınıf daha eklenmiştir (Ahenk,4 Eylül 1330). Binası tamamlanmadan eğitime başlayan okul talebesi derslere değişik yerlerde giriyorlardı. Sultani Müdürü İlyas Bahri Efendi sultani talebesinin ihtiyacı olan eğitim araç ve gereçlerini bizzat kendisi tedarik etme yoluna gitmiştir (Güneş, 2010, s. 441). Dönemin güç koşulları içinde devlet birçok cephede varlık mücadelesi verirken cephe gerisinde gelecek nesillerin sağlıklı bir eğitim almasına önem vermiş, aksamalara rağmen memleketin en ücra köşelerine kadar mekteplerin açık tutulmasını sağlamaya çalışmış (Şimşek,2018,s.666), ayrıca okulların öğretmensiz kalmamaları için İzmir ve Aydın Sultanilerinde yatılı ve parasız okuyan 108 talebenin mezun olduktan sonra beş sene müddetle iptidai mekteplerde muallimlik yapmalarını isteyen bazı üyeler tarafından verilen takrir mecliste tartışmalara yol açsa da, kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (Kaya,2012,s146). 1891 yılında 250 öğrencisiyle gündüzlü olarak açılan Aydın İdadisi 1914 yılında Sultani Mektebine,1927-1928 yılında Yatılı Sanayi Okuluna dönüşmüştür.

Aşağıdaki tablolardan da anlaşılacağı üzere Müslümanlara ait okulların öğretmen sayıları standart değildir. Merkez kazada iptidai derecesinde eğitim ve öğretim veren okulların durumu da şöyle idi.

Tablo 3. Merkez kazada iptidai derecede eğitim ve öğretim veren öğretmen ve öğrenci sayısı (1320/1904 Senesi Aydın Vilayet Salnamesi)

Okulun Adı	Muallimleri	Talebe Sayısı
Mekteb-i Hamidiye	Muallim-i Evvel Mustafa Efendi Muallim-i Sani Hafız Mustafa	112
Mekteb-i Feyziye	Mualim-i Evvel Kadızade Hafız Hüseyin Muallim-i Sani Hafız Salih Hafız Mustafa	88
Teshiliye Mektebi	Muallim Eşref Muallim Hacı Mustafa	81
Veysiye Mektebi	Muallim Hafız Ahmet Muallim Hafız Osman	67
İbrahim Ağa Mektebi	Muallim Hafız Osman	25
İrfaniye Mektebi	Muallim Mustafa Muallim Molla Emin Efendi	78
İnas Mektebi	Muallime Sıdika ve Behiye Hanımlar	60

İneabad Nahiyesi Mektebi		
Karapınar Rüştüye Mektebi	Muallimi Hafız Hilmi Efendi	45
Karapınar İptidaiye Mektebi	Muallim Mustafa	65
Germencik Rüştüye Mektebi	Muallim Hafız Ahmet Efendi	37
Germencik İptidaiye Mektebi	Muallim Mehmet	60
Bozdoğan Rüştüye Mektebi	Muallim Ali Rıza Efendi	40
Bozdoğan İptidai Mektebi	Muallim-i Evvel Hasan Basri Efendi	180
Yenipazar Mekteb-i Rüştüye	Muallim Şeyh Mehmet	50
Yenipazar Mekteb-i İptidai	Muallim Şeyh Mehmet	150
Çine Mekteb-i Rüştüye	Muallim Şevki Efendi	35
Çine İptidai Mektebi	Muallim-i Evvel Ferhat Muallim-i Sani Mehmet	100
Söke Mekteb-i Rüştüye	Muallim-i Evvel Abdüllatif Fehmi Muallim-i Sani Hüseyin Hüsnü Efendi Hüsn-ü Hat Muallimi Abdüllatif Efendi	98
Söke İptidai İnas Mektebi	Muallime Sahire Hanım Muallime Behiye	95 118
Söke Mekteb-i İptidaiye	Muallim-i Evvel Kamil Efendi Muallim-i Sani Mustafa Hulusi	115
Söke İkinci Mektebi	Muallim-i Evvel Osman Zeki Muallim-i Sani Ömer Zeki	75
Söke Üçüncü Mekteb-i İptidaiye	Muallim-i Evvel Hafız Mehmet Muallim-i Sani Yakup Efendi	45
Söke Rum İptidai Mektebi	4 muallim	170
Söke İnas Mektebi	6 muallim	258
Karacasu Çarşı Mekteb-i İptidaiyesi	Muallim-i Evvel Ahmet Şükrü Muallim-i Sani Hafız Mustafa Muallim Hafız Mehmet Efend	110

Karacasu Karşıyaka Mekreb-i İptidaiyesi	Muallim-i Evvel Hafız Mustafa Efendi	90
Karacasu Rum İptidai Mektebi	Muallim-i Sani Hafız Salim Muallim Angolo	25
Nazilli Mekreb-i Rüştiyesi	Muallim-i Evvel Mustafa Muallim-i Sani Mehmet Efendi Mubassır Mehmet Zühtü	45
Mekreb-i İptidaiye	Muallim-i Evvel Hafız Hanif Efendi. Muallim-i Sani Hafız Edhem Efendi. Muallim-i Salis İbrahim Efendi	140
Yukarı Nazilli Mekreb-i İptidaiyesi	Muallim-i Evvel Hacı Kamil Muallim-i Sani Behçet Muallim-i Salis Mehmet Efendi.	110
Nazilli Çıracık Mektebi	Muallim Hafız Sadettin Efendi.	25

1904 yılında Aydın Merkez Kazada 1 Rüştiye, 4 medrese, 3 iptidai Zukür, (erkek) 2 iptidai inas, (kadın) 4 gayr-i Müslim mektebi mevcuttu (1320-1904 Senesi Aydın Vilayet Salnamesi). 1910 yılında Aydın Mekreb-i İdadisi Eğitim Kadrosu da şöyledir: Müdür, Fransızca, Malumat-ı Ziraiye ve Kitabet Musllimi Mehmet Hilmi, Arabi Ulum-u Diniye ve Lisan-ı Osmani Muallimi Hacı İbrahim, Hadese, Hesabat, Türkçe Muallimi (boş), Farisi Ulum-u Diniye ve Ahlâk Muallimi İbrahim Edhem, Coğrafya, Resim ve Tarih Muallimi Mustafa Efendi, Türkçe ve Coğrafya ve Hüsn-i Hat Muallimi Mehmet Sadık Mubassır Mehmet Ali Efendiler olup talebe sayısı 95 idi (1326-1910 Senesi Aydın Vilayet Salnamesi, s.435).

Tablo IV. İptidai Mektepleri ve kadroların durumu şu şekilde idi. (1326/1910 Senesi Aydın Vilayet Salnamesi, s. 241).

Mekreb	Öğretmen	Talebe
Hamidiye Mektebi	Muallim-i Evvel Hafız Hüseyin Muallim-i Sani Hacı Ahmet Muallim-i Salis Fevzi Muallim-i Rabi Mehmet Tarih ve Coğrafya Muallimi Hakkı	220
Mekreb-i Zeyniye	Muallim-i Evvel Mustafa Efendi Muallim-i Sani Şükrü Muallim-i Salis Hafız Abdullah Muallim-i Rabi İsmail	180

Telsiye Mektebi	Muallim-i Evvel Hafız Ahmed Muallim-i Sani Hafız Mustafa Muallim-i Salis İsmail Muallim-i Rabi Mehmet	170
İrfaniye Mektebi	Muallim-i Evvel Hafız Mehmet Muallim-i Sani Emin Efendi Muallim-i Salis Mehmet Zeki Muallim-i Rabi Hafız İsmail	
Hapishane Mektebi	Muallim-i Evvel Hacı İbrahim Efendi Muallim-i Sani İbrahim Efendi	
Rabia Hanım İnas Mektebi	Muallime-i Evvel Münire Hanım Muallime-i Sani İffet Hanım Muallime-i Salis Sıdıka Hanım	180
İrfaniye İnas Mektebi	Muallime -i Evvel Fitnat Hanım Muallime-i Sani Emine Hanım Muallime-i Salis Nadire Hanım	90
Germencik Rüştiye Mektebi	Muallim İsmail Hakkı Bevvab Osman	35
Germencik İptidai Mektebi	Muallim-i Evvel Hafız Ahmet Muallim-i Sani Hüseyin Muallim-i Salis Mehmet Efendi	98
Karapınar Rüştiye Mektebi	Muallim-i İsmail Efendi Bevvab Tefvik	32
Karapınar İptidai Mektebi	Muallim-i Evvel Hafız Şerif Muallim-i Sani Ali Muallim-i Salis Hakkı	90
Karapınar İnas İptidai Mektebi Sahice Mekteb-i İptidai	Muallime Münire Hanım Muallim-i Evvel Hafız Mevlüd Muallim-i Sani Mustafa Mustafa 2 kur:100. inas: 30	25
Bozdoğan Mekteb-i Rüşdisi	Muallim Ali Rıza Bevvab Molla Mehmet	40
Bozdoğan Mekteb-i İptidaisi	Muallim-i Evvel Hasan Basri Muallim-i Sani Mehmet Muallim-i Salis Mehmet Muallim-i Rabi Hafız Mehmet Bevvab Hacı Salih	200

Bozdoğan İnas İptidai Mektebi	Muallime Hatice	33
Yenipazar Mekteb-i Rüştiyesi	Muallim-i Evveli Mehmet Ali	50
Yenipazar Mekteb-i İptidaiyesi	Muallimi-i Evvel Halil Muallim-i Sani İshak Muallim-i Salis Halil Bevvab Hafız Mehmet	80
Çine Rüştiye Mektebi	Muallim Hüseyin Hilmi	18
Çine İptidai Mektebi	Muallim Evvel İbrahim Muallim-i Salis Mehmet	170
Çine İnas İptidai Mektebi	Muallime Makbule	7
Söke Mekteb-i Rüşdi	Muallim-i Evvel Mehmet Muallim-i Sani Ali Fehmi	71
Söke İnas Mektebi	Muallime-i Evvel Gülizar Hanım Muallime-i Sani Havva Hanım Muallime-i Salis Molla Hanım	105
Söke Mekteb-i İptidaiye	Muallim-i Evvel Mehmet Emin Muallim-i Sani Ahmet Efendi	85
Söke Mekteb-i İptidaiye	Muallim-i Evvel Osman Muallim-i Sani Ali	9
Karacasu Rüştiye Mektebi	Muallim-i Evvel Hafız Mehmet Şükrü Ulum-u Riyaziye Muallimi Kasım Bevvab Hafız Mehmet	27
Karacasu Çarşı Mekteb-i İptidaiyesi	Muallim-i Evvel Ahmet Şükrü Muallim-i Sani Ahmet Hamdi Muallim-i Rabi ve Bevvab Hafız Mehmet	190
Karacasu Karşıyaka Mektebi İptidaiyesi	Muallim-i Evvel Mustafa Fevzi Muallim-i Sani Hacı Hafız Mehmet Tefik Muallim-i Salis ve Bevvab Hafız Hüseyin	
Kasaba Mekteb-i İptidaiyesi	Muallim-i Ahmet	120
Karacasu İnas İptidaiye Mektebi	Muallime-i Evvel Rukiye Hanım Bevvabe Zehra Hanım	60
Karacasu Kur'a Mekteb-i İptidaiyesi	Muallim-i Evvel: 18 Muallim-i Sani: 2	500
Nazilli Mekteb-i Rüşdisi	Muallim-i Evvel Mustafa Fehmi Efendi Muallim-i Sani İsmail Efendi	71

Nazilli Mekteb-i İptidaisi	Muallim-i Evvel Hafız Sabri Muallim-i Sani Hafız Osman Muallim-i Salis Ömer Lütfi Bevvab Hasan Ağa, Muallim-i Rabi Mustafa Efendi	207
Nazilli Çıracık Mektebi	Muallim Zühtü Efendi Bevvab Ahmet Ağa	28
Yukarı Nazilli Mekteb-i İptidaisi	Muallim-i Evvel Bilal Edip Muallim-i Sani Behçet Muallim-i Salis Hafız Mustafa Muallim-i Rabi Hacı Ali	197
Yukarı Nazilli İnas Mektebi	Muallime Zehra Nakış Muallimesi Azime Hanım Bevvabe Ayşe Hanım	56
Atça Mekteb-i Rüştiyesi	Muallim-i Evvel Mustafa Efendi Hüsn-ü Hat Muallimi Ziya Efendi Bevvab Hafız Ali Efendi	32
Atça Mekteb-i İptidaiyesi	Muallim-i Evvel Mehmet Nuri Efendi Muallim-i Sani Hüseyin Efendi Muallim-i Salis Hafız Mustafa	150
Atça İnas Mektebi	Muallime Fatma Zehra Hanım	30
Sultan Mekteb-i İptidaiyesi	Muallim-i Evvel Hafız Ali Efendi Muallim-i Sani Süleyman Efendi	100
Kuyucak Mekteb-i Rüştiyesi	Muallim-i Evvel Mustafa Efendi Muallim-i Sani Mustafa Efendi Bevvab Abdullah Efendi	25
Kuyucak Mekteb-i İptidaiyesi	Muallim-i Evvel Osman Efendi Muallim-i Sani Burhanettin Bevvab Hafız Mehmet	122

Cumhuriyet öncesi Aydın'daki tek özel okul Peştamalcı Reşat Bey'in "Kenzül maarif" isimli okuluydu. 1909 yılı sonlarında Maarif Vekâletinden ruhsat istenilen okul, 1910 yılında eğitim ve öğretime başlamıştır (Ahenk,18 Teşrin-i Sani 1909).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eğitimin sistemli bir temele oturtulması için bazı düzenlemeler yapılmış; bu düzenlemeler neticesinde, mekteplerde verilen eğitimin daha iyi bir duruma getirilmesi, yeni usule göre ders verecek muallimlerin yetiştirilmesi, eğitimin bütün ülkeye yayılması ve ihtiyaç duyulan mahallerde yeni mektep inşa edilmesi planlanmıştı (Akyüz,2007,s.231). 1869

Nizamnamesi ile taşrada eğitimin ve okulların yaygınlaşması ile vilayetlerde Maarif Meclisleri oluşturuldu. Bu meclisler okullara arsa bulmak, bina inşa ettirmek ve mali sorunları çözmek konularıyla uğraşmışlar kısmen de başarılı olmuşlardır (Kodaman, 1999, s. 49).

Nahiyelerde Maarif Komisyonları aracılığıyla merkezi yönetime, yerel yönetimin eğitim ihtiyaçları, beklentileri ve talepleri aktarılmıştır. Aydın Vilayet Salnamelerinde bu meclis ‘Maarif Komisyonu’ adı altında merkez sancakta ve bazı kazalarda görev almaktaydı. H.1302/1311(1886/1895 yılları arasında Aydın Merkez Sancağı, Bozdoğan Kazası, Nazilli Kazası ve Çine Kazasında Maarif meclisi veya Komisyonu bulunurken, 1312/1896 yılında Söke Kazasında da Maarif Komisyonu oluşturulduğu görülmektedir. H.1313/1897 salnamesinde ise Karacasu’nun nahiyeden kaza statüsüne geçildiği ve ‘Maarif Komisyonu’ kurulduğu görülmektedir. H.1319/1903 yılı salnamesinde Nazilli Kazasında bulunan Maarif Komisyonu’nun ikiye ayrılarak ‘Aşağı ve Yukarı Nazilli Maarif Komisyonu’ adı altında geçtiği görülmektedir (Turhan, 2022, s. 50). Aydın merkezde kentin ileri gelen ailelerinin, yaşadıkları kentin sorunların çözümünde görev almaya talip oldukları bilinmektedir. Aydın’a bağlı hemen her kazanın özellikle belediye dairesi ve komisyonlarının arasında eski, köklü, zengin Müslim ya da gayrimüslim ailelerini görmek mümkündür. Örneğin Nazilli’de Hacı Şehzadeler, Aydın’da Cihanoğlu Ethem Bey maarif komisyonu reisi olarak seçilmişlerdir (Yapucu, 2007, s. 262). Germencik Nahiyesi Maarif Komisyonu; Hacı Hüdaverdi Bey, Aza Terzi Hafız Derviş, Hacı Hüseyinzade Hafız Hüseyin, Hafız Şemsettin beylerden oluşuyordu. Söke Maarif Komisyonu üyelerinin sayısı biraz daha fazla idi. Söke Maarif Komisyonu, Reis Hacı Halil Paşa’nın istifa etmesiyle yerine seçilen Ulemadan Arab Hafız Ahmet, Aza eşraftan Ömerağazade Hasan, Necib Efendizade Mustafa, Cafer Efendizade Mehmed, Hacı Mustafa Efendizade Ali, Hacı İsa Ağa Hafidi Hüsnü, Kocagözzade Şükrü, Tapu memuru Ali, nüfus memuru İsmail beylerden oluşuyordu (Ahenk 30 Nisan 1913). Karapınar Maarif Komisyonu (1326 Aydın Vilayet Salnamesi) ise Komisyon Başkanı Ömer Efendi, aza İsmail Efendi, Mehmed Ali Ağa, Hafız Şerif Efendi ve Mehmed Ağa’dan oluşuyordu (Başaran&Haykıran, 2018, s. 15).

Aydın’da Cumhuriyet Öncesinde Gayrimüslimlere ve Yabancılar Ait Okullar

Rum-Ortodoks toplumunun Osmanlı döneminde iki tür okulu vardı. Bunlar patrikhane mektebi ve tamamen dini eğitimi öğütleyen manastır mektepleri-

dir. Bunların altında kiliselerin yanında ilk eğitimi veren okullar vardır. Ermeni halkın da eğitim örgütlenmesi benzer şekildeydi. Kilise içinde ilk öğretim düzeyinde okullar bulunuyordu. Yahudilerin örgütlenmesi de benzer bir biçimde dini nitelikteydi (Tekeli ve İlkin, 1993, s.40). Cumhuriyetten önce Aydın'da yaşayan gayrimüslimler eğitime büyük bir önem vermişlerdir. Aydın'daki nüfus oranlarına oranla oldukça fazla sayıda okulda modern anlamda eğitim ve öğretim faaliyetini yürütmüşlerdir. Yıllara göre bir kıyaslama yapıldığında talebelelerin çoğunluğunun Rum, daha sonra Ermeni, en son olarak da Musevi asıllılar olduğu görülmektedir.

XIX. yy sonlarında ruhsat alıp eğitim ve öğretime başlayan rüşdi ve idadi mektepler içerisinde Rumların Söke'de 7 (nım idadi), Aydın'da 1 (idadi), Nazilli'de 2 idadi, Kuşadası'nda da 2 tane rüşdi mektepleri bulunuyordu. Aydın Piskoposluğunda Aydın Merkezdeki Rum okulunun 60, Nazilli'deki 2 mektebinde de 27 kız, 26 sı erkek olmak üzere toplam 53 öğrencisi bulunuyordu. 1. T. Sani 1315'te (1899) da bu okullar ruhsat almıştır. Söke'de 12 Şubat 1315'te (1899) ruhsat alarak eğitim ve öğretime başlayan (nim) idadi mekteplerinde ise 90 kız, 270 erkek olmak üzere toplam 360 öğrencisi bulunuyordu. Kuşadası'nda 2 Rum Rüşdi Mektebinden birinin 25 erkek öğrencisi olup, 1289 tarihinde (1873) açılan mektebe 1 Ağustos 1310 da (1894) ruhsat verilmiş olup, diğer okulun 70 erkek öğrencisi bulunuyordu ve bu okul ise 1285 (1869) tarihinde açılmış 9 Nisan 1316 tarihinde (1900) ruhsat alabilmiştir (1321/1905 Aydın Vilayet Salnamesi).

Ermenilerin ise Aydın'da 1876'da açılmış Kirkoryan isimli mekteplerinin dışında bir de Söke'de 1 mektepleri vardı, Nazilli de de Nersisyan Rüşdi Mektebi bulunuyordu (Nahum, 2000, s. 120). Nazilli'deki Ermeni okulu "Nersisyan Rüşdi Mektebi" de 1886 yılında eğitim ve öğretime başlamıştı. Hizmet Gazetesine göre; Nazilli'deki Rum ve Ermeni mektebinin eğitim kalitesinin gayet yüksek olduğu, buralarda gerek Türkçenin gerekse de Fransızcanın gayet güzel öğretildiği anlaşılmaktadır. Bu nedendir ki bu mekteplerin örnek alınarak, vilayet çapındaki bütün mekteplerin, bunlara göre ıslah edilmesi için Tahir Bey görevlendirilmiştir (Hizmet, 27 Kanun-ı Evvel 1890). Rumlar, çocuklarını daha fazla okutma eğilimindeydi, Rum mektepleri, gönüllülerin bağışları, miraslarla ve bazı mekteplerden elde edilen ücretlerle idare ediliyordu (Tutak, 2002, s.48). 1317/1901) Aydın Vilayet Salnamesine göre Nazilli'de iptidai Musevi mektebinin de üç muallimi ve 80 öğrencisi bulunuyordu (1317-1901 Aydın Vilayet Salnamesi, s.277). Ayrıca Kuşadası'nda da 2 tane rüşdi mektepleri bulunuyordu. Kirkoryan Mektebi'nin 13'ü erkek, 5'1 kız toplam 18 öğrencisi

vardı. Mektep 1292 (1876) da açılmıştır. Nersisyan (Nazilli) mektebi ise 40 erkek öğrenciden oluşuyordu. Okulun açılış tarihi 1302/1886 dir.Kuşadası'nda-kilerin ise açılış tarihleri bilinmemektedir(1321/1905Aydın Vilayet Salnamesi).

Aydın'daki tek Musevi Okulu olan Gabriel Arya'da 1884'de açılmış, XX. yy. başlarında 110 erkek öğrencisiyle faaliyet göstermekteydi. Gabriel Arya (Musevi Rüşdi) Mektebi'nin ruhsatı (1314)1898 tarihinde alınmıştır (S.N.M.U.1319-1321/1903-1905). XIX. yy sonlarında Aydın merkezde azınlıklara ait 1 Yahudi, 2 Ermeni, 3 Rum Okulu yanında köylerde de 39 azınlık okulu bulunmaktaydı (1308/1892 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi,s.264). Vital Cuinet'in açıklamalarına göre XIX. yy sonlarında Aydın Sancağında bulunan okullar, cemaatlere ve öğrenci sayılarına göre şöyle bir dağılım sergiliyordu (Cuinet,1894,s.582).

Tablo V. Aydın Sancağı Eğitim: 1891

Cemaat	Okul Derecesi	Okul Sayısı
Müslüman	46	962
Rum Ortodoks	16	873
Ermeni Gregoryen	4	80
Ermeni Katolik	1	20
Katolik Latinler	1	102
Yahudi	5	300
Toplam	73	2.337

Aydın Sancağında 1891 yılında çeşitli cemaatlere ait 73 okulda toplam 2.337 öğrenci eğitim görmekteydi. 1891 yılında Aydın Kaza merkezinde ise eğitim-öğretim faaliyetinde bulunan okul sayısı toplam 33 idi. Bu 33 okuldan 7'si orta düzeyde, 26'sı ilkokul düzeyinde idi. 1.102 öğrencinin eğitim gördüğü Aydın'daki okullarda 182 kız öğrenciye karşılık 920 erkek öğrenci eğitim ve öğretime katılmaktaydı. Müslüman Türklere ait 21 okul mevcuttu (Cuinet,1894,s.584). Bu verileri aşağıdaki tabloda daha ayrıntılı görmek mümkündür.

Tablo VI. 1891 Aydın Kaza Merkezinde Cemaatlere, Okul Sayısı ve Öğrenci Sayılarına Göre Faaliyet Gösteren Okullar

Cemaat	Okul Derecesi	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
Müslümanlar	Ortaokul	1	120
Müslümanlar	İlkokul	20	300

Rum Ortodoks	Ortaokul (Erkek)	3	50
Rum Ortodoks	İlkokul	1	180
Rum Ortodoks	İlkokul (Kız)	1	60
Ermeni Gregorgen	İlkokul	1	20
Ermeni Gregorgen	İlkokul (Erkek)	1	20
Katolikler	Ortaokul (Erkek)	1	20
Katolikler	İlkokul (Kız)	1	102
Yahudiler	Ortaokul (Erkek)	2	90
Yahudiler	İlkokul	1	140
Toplam		33	1102

Vital Cuinet'in verdiği bilgilere göre Aydın Sancağında 56'sı ilkokul ve 17'si ortaokul olmak üzere toplam 73 okul bulunuyordu. Bu okullardan 46 okul Müslümanlara, 16 okul Ortodoks Hıristiyanlara, 4 okul Gregoryenlere, 1 okul Katolik Ermenilere, 1 okul Katolik Latinlere ve 5 okul da Yahudilere aittir. Müslümanlara ait 46 okulda 1.375 öğrenci eğitim-öğretime katılırken, gayrimüslimlere ait 27 okulda 1.379 öğrenci okullara gidiyordu. Aydın Vilayetinde sahil kıyılarında oturan Rumlar, içerdeki nazaran çocuklarını daha fazla okutma eğilimindeydi (Cuinet,1894,s.356) . XX. yy başlarında Manastır yakınlarında Fransız rahibeler tarafından ders ve kursların verildiği Sörlük Mektebi bulunuyordu. Burada haftada iki akşam dil kursu veriliyor, kurslara çoğu Rum, Ermeni, Yabancı çocuklar katılıyorlardı. Yaşa, dine, milliyete bakılmaksızın verilen bu kurslar, pazartesi ve cuma günleri gerçekleşiyordu (Alsan, 2002, s. 57). Aynı yıllarda yazılmış olan Kamus-ul Alam adlı eserinde Şemseddin Sami ise Aydın Sancağında köylere varıncaya kadar Sıbyan Mekteplerinin bulunduğunu belirtmektedir (Sami,1996, s. 516). Bunların dışında1316 Maarif Salnamesine göre (S.N.M.U,1316/1900,s.27-47), Aydın'da Yahudi Cemaatine ait olan ve 1894 yılında Gabriel Arya'nın girişimleriyle kurulan Gabriel Arya (Musevi Rüşdi) Mektebi'nden bahsedilmektedir.1894 yılında Alyans okulunun son sınıf öğrencilerinin programı ise şöyleydi (Nahum, 2000, s.120).

Tablo VII. 1894 yılında Alyans okulunun son sınıf öğrencilerinin programı

Fransızca	8 saat
Coğrafya	2 saat
Hesap	3 saat

Hayat Bilgisi	4 saat
Din Tarihi	3 saat
İbranice	9 saat
Türkçe	8 saat
Osmanlı Tarihi	3 saat
Toplam Ders Saati	40 saat

1898’de ruhsatı alınmış olup 150 erkek öğrencisiyle faaliyet gösterdiği bilinen okulun Henri Nahum tarafından 1893’te kurulduğu iddia edilmektedir (Nahum, 2000, s. 120). Avram Galanti ise okulun 1894’te açıldığını belirtmektedir (Galanti,1995,s. 96). Vital Cuinet’in verdiği bilgilere göre XIX. yy. sonlarında Aydın Sancağında 5’i Yahudilerin olan çeşitli cemaatlere ait 73 okul bulunuyordu. Yahudi cemaatine ait 5 okulda 300 öğrenciyle eğitim ve öğretim yapılan bu okulların modern eğitim açısından önemli bir mesafe kat ettiklerini de ifade eden Vital Cuinet’in bu görüşünü, XX. yy başlarında çocukluk yıllarını geçirdiği Aydın’ı anlatırken, Türk mekteplerinde olmayan “Hayal Feneri” adı verilen gösteri mahiyetindeki ders aletlerinin Alyans İsrailit Mektebinde bulunduğunu ve bu aletlerin kendilerine Yahudi öğretmenler nezaretinde kullanım amaçlı verildiğini belirten Zeki Mesut Alsan’da desteklemektedir (Alsan, 2002, s. 31). Cuinet ayrıca Aydın kaza merkezinde 3 okul bulunduğunu, ikisi orta düzeyde eğitim veren bu okullardan birinin ilkökul seviyesinde olduğunu ve bu okullarda toplam 230 öğrenci eğitim görmekte olduğunu belirtmektedir (Cuinet,1894, s. 594). 1319/1903 Maarif Salnamesine göre 110 öğrencinin eğitim ve öğretim gördüğü belirtilen okulun dışında Yahudi cemaati tarafından kız çocuklarının eğitimi için de bir okul kurulduğu (S.N.M.U,1319/1903,s.440-441) ; ayrıca bir ilkökul inşa etmek için 1905 yılında yapılan başvuruya hükümet ancak 1910 yılında onay verdiği tespit edilebilmektedir (BOA, Yıldız, A.Res. Belge No: 135/55. Bab-1 Âli Der Saadet Amedi Divanı Hümayun, Belge No: 324).1911 yılında Aydın’da 3.700 nüfusu olan Yahudilerin Alyans Okulu’nda 351 öğrencisi eğitim görmekteydi. Bu rakamın toplam okul çağındaki çocuk sayısına oranı %47 idi (Rodrique,1997, s.145) . Okul 1910 yılında merkezi Paris’te bulunan “İsrailit Alyans Derneği” tarafından finanse ediliyordu (Güneş, 2008, s. 55). Bu dönemde özel okul olarak eğitim ve öğretim veren okulun adı da “Alyans ve Yahudi İlkokulu” olarak değiştirilmiştir (Öztürk, 1999, s. 222). I.Dünya Savaşı yıllarında çıraklık programının da uygulandığı okulda Fransızca ve İbranice dillerinde eğitim ve öğretim yapılmıştır. 1910-1922 yılları arasında

okulun bütün öğretmenleri Fransız ya da Yahudi idi.1904 yılına kadar okulu yöneten müdür ve müdirelerin isimleri Nissim Cardosa, Valadji, D. Rahmani, Michel Aranyas, Meir Levi, Jacques Gueron, Mathilde Calderon, Behar, Hayon ve Guarquir dir (Rodrique,1997,s. 161).

Alyans Yahudi Mektebi'nin binası azınlık okulu olması nedeniyle Aydın'ın 1919 yılı Haziran ayı sonlarında Yunanlılar tarafından işgalinde, diğer okulların akıbetine uğramamış birkaç binadan biri olarak kalmıştır. Yahudilerin 1922 yılında Aydın'dan ayrılmalarından sonra terk edilmiş olan bina Cumhuriyetin ilanının ardından Türkiye'deki pek çok cemaat okulunda olduğu gibi Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiştir. 1932 yılına kadar terk edilmiş olduğu için metruk mallar arasında yer alan okul, bu tarihe kadar Hükümet Binası olarak kullanılmış, 1932 yılında ise Cumhuriyet İlkokulu olarak tekrar eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmiştir (Öztürk , 1999,s. 222).

Mütareke ve İşgal Döneminde Aydın Sancağında Eğitimin Genel Durumu

Mondros ve Sevr Antlaşmalarını imzalayarak yıkılışını dünyaya duyuran Osmanlı Devleti, Anadolu'da İstiklal Savaşını başlatan Türk halkını işgal, salgın, yoksulluk ve cehalet içinde bırakarak tarih sahnesinden çekildi (Sakaoğlu,2003,s.157). Osmanlı Devleti son yüzyılda eğitim öğretim alanında çağdaş eğitim kurumları açmış olmasına karşın bu okullar imparatorluk geneline savaşlar ve siyasi mali sorunlar nedeniyle yaygınlaşmamıştır.1918 yılına ait istatistik verilerine göre, vilayet merkezi (İzmir) ile Manisa, Aydın ve Denizli Sancaklarında toplam 1.098 iptidâî mektebi mevcuttu ve bunların 1.001'i erkeklere, 97'si kızlara mahsustu. Bu rakamlarda göze ilk çarpan husus, kızlara mahsus mekteplerin oldukça düşük olmasıdır (Serçe,1998,s.6).

1920 yılı başlarında ise Anadolu'da eğitim alanında çok başlı bir yönetim söz konusuydu. Biri TBMM'nin ilk vekili Rıza Nur'un başkanlığındaki TBMM yönetimi, kendilerini desteklemekte olan Anadolu öğretmenlerini örgütleyerek, toplantılar yaparak Anadolu eğitimini Ankara'ya yöneltmeye çalışıyordu (Ergün,1997,s.11). Diğerleri de İstanbul'da bulunan Maarif-i Umumiye Nezareti idi. Buna bir de Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerde Yunanlıların Anadolu Eğitim Genel Müdürlüğü eklenmiştir. Yunan Eğitim Genel Müdürlüğü işgal ettikleri yerlerdeki okulları ya kapatmışlar, ya da öğretimine izin verdikleri okulların programlarında değişiklikler yaparak kendi ders müfredatlarını uygulamışlar-

dır. Nitekim işgalciler bununla yetinmemiş, Malumat-ı Vataniye dersini programdan kaldırmış, her derece okullara Yunanca dersi koyup bu dersten sınıf geçmeyi zorunlu hale getirmişlerdir. Rumca'yı resmi dil ilân etmişlerdi (Su, 1981,s.47). Milli Mücadele döneminde Yunan işgalini en ağır hasarla noktalayan yerleşimlerden biri Aydın'dır. Yunan işgali döneminde Aydın'daki eğitim kurumları büyük bir tahribat yaşadılar, okullar kullanılamayacak hale geldi (Güneş,2009, s.122). Milli Mücadelenin Aydın'da güçlü bir örgütlenmesi yoktu. İzmir'in işgali üzerine giderek gelişen ulusal bilinçlenmenin ilk belirtileri miting alanlarında ortaya çıkmıştır. İşgal yıllarında Anadolu'nun değişik yerlerinde de İzmir'in işgalini protesto mitingleri düzenlenmiş ve mitinglerde öğretmenler de görev almışlardır. Fakat o yıllarda Anadolu'da diğer öğretmenler ve aydınlar, İstanbul'daki öğretmen ve aydınlar kadar çok sayıda ve güçlü olmadıkları için bu mitinglerde ikinci derece rol oynayabilmişlerdir (Akyüz,1978,s.203). İzmir'in Yunanlılarca işgali haberi Aydın'da duyulur duyulmaz halk galeyana gelerek, 19 Mayıs 1919 sabahı şimdiki 7 Eylül ilkokulunun bulunduğu yerde bir miting yapılmıştır.Mitingde lise öğretmenlerinden Sabri Bey bir konuşma yaparak halkı işgallere silahlı direnişe çağırırdı (Gökbel,s.102). Konuşma halk üzerinde olumlu etkisini gösterdi. Mitinge katılanlar topluca “ *vatanın her karış toprağı için bütün Türk milletinin kanını son damlasına kadar akıtacağını ve İzmir'in işgaline rızalarının olmadığını*” belirtip, yemin edip işgale karşı ilk tepkilerini vermişlerdir. Daha sonra İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki temsilciliklerine bir protesto telgrafi gönderildi (Yurt Ansiklopedisi, C. II,1982, s.1007).

Yunan işgal döneminde Aydın'daki eğitim kurumları büyük bir tahribat yaşadılar. Bunlar arasında en şanssız olan Topyatağı'ndaki Sultani Mektebi idi. Yunanlılar her gittikleri yerde olduğu gibi, Aydın'da da ilk olarak okullara el atmışlardır. Aydın Topyatağı'ndaki Sultani Mektebi bu amaç doğrultusunda işgal edilmiştir. Bu okul o dönemde başarılı bir uygulama içerisindeydi. Okulun öğrencilerinden 123 kadarı yetim çocuklardı. Yetim, yoksul çocuklar burada kalıyor, yedirilip içiriliyor, barındırılıyordu. Yunan birlikleri Aydın'ı işgal eder etmez topçu kuvvetlerini okula yönelttiler, okulu işgal ederek okulun masaları kırdılar yetim çocukları kapı dışarı bıraktılar (ATASE Arşivi, K1 402,, Ds (13-7),F.2den aktaran,Turan,1999,s.142). *Bütün bunlar yetmezmiş gibi okula bir de Yunan bayrağı çekilmiştir. Başka bir çare bulunamadığı için yetim çocuklar başlarında müdürleri olduğu halde İzmir'e gönderilmişlerdir. Daha sonra ise okulda bulunan eşya ve giyecekler, yerli Rumlar ve Yunanlılar tarafından*

yağma edilmiştir. Bu olaya bütün öğretmenler ile öğrenciler tanık olmuşlardır“ (Güneş, 2007, s. 211). Okulun esas binası işgal yıllarında talebesi İzmir, Denizli ve Muğla’ya nakledilmek suretiyle kapatılmış olan “Aydın Sultanisinden” kalmıştır. Etrafı duvarlarla çevrili olan 9.000 metrekareden fazla bir saha içinde bulunan bina, işgal yıllarında işgal kitaları Komutanlığı karargâhı ve kurtuluştan sonra bir süre, Yunan esirleri garnizonu olarak kullanılmış, ondan sonra da Sanat Okuluna tahsis edilmiştir (Aydın Erkek Sanat Enstitüsü 1952–1953 Albümü, 1953, s.8).

Mütareke ve işgal yıllarında Aydın’da bulunan Türk okullarından pek çoğu eğitim ve öğretime ara vermek zorunda kaldılar. Dâhiliye Vekâletinin 22 Eylül 1922 tarihli tezkerelerine ek olarak yazılmış, 19 Ekim 1922 tarihli Müsteşar Ahmet Münir imzalı tezkereye göre, Aydın Mutasarrıflığından gelen telgrafta, Yunan askerleri, Aydın, Nazilli, Söke kazalarının merkezinde, Atça, Karacasu nahiye merkezinde ve Bucak ve Karapınar köylerinde toplam 140 okul ve medrese binasını yakmışlardır. Fakat Karapınarlılar, Yunan çetelerinin bunca yaptığı tahribat ve mezalime rağmen, buldukları yerdeki Rum okuluna dokunmamışlardır (Çolak, 2008, s. 89). Gayri müslimler Aydın’daki sayılarına oranla oldukça fazla sayıda okulda modern anlamda eğitim ve öğretim faaliyetini yürütmüşlerdir. Yunan işgalinden farklı bir nitelik taşıyan İtalyan işgalinde ise İtalyanlar okul, hastane, postane gibi kurumlarla gibi kurumlarla halka hizmet verirken kendi propagandalarını da yapmışlardır (Çelebi, 2002, s. 95). Sakarya yenilgisi işgal makamlarını belirgin bir şekilde huzursuz yapmış ve hırçınlaştırmıştı. Bunun sonucu olarak Türk halkı sıkıştırılmaya, aydınlar tutuklanmaya başlamıştı. İzmir dışındaki işgal bölgelerinde Manisa, Aydın ve Ödemiş’te sultaniler kapatılmıştı (Su, s.44).

İşgal döneminde en önemli sorunlardan bir diğeri öğretmen maaşları oldu. İşgal yıllarında Aydın Sancağında görevli öğretmenlerin maaşlarının ödenmesi için yardım istendiğine ancak bunun tahsisatına imkân olmadığı, (26/Z/1337 Dosya No:39, Gömlek:34, Fon:DH.UMVM, 4/CA/1338, Dosya No:46, Gömlek: 5, Fon: DH.UMVM), işgalle birlikte Aydın’da görev yapmakta olan öğretmenlerin bir kısmının İtalyan işgal bölgesi olan Antalya’ya kaçmış oldukları (11/CA/1338, Dosya:68, Gömlek:10, Fon: DH. UMVM) ve birikmiş maaşlarını alabilmek amacıyla Aydın Vilayetine başvurdukları görülmektedir (26/R/1338, Dosya:40, Gömlek:89, Fon: DH.UMVM).

Bazı yerlerde de öğretmenler gece asayiş için nöbet tutup gündüz de derslerine devam etmişlerdir. Kuva-yı Millîye ruhunun köylere kadar yayılmasında, işgallere karşı direnişlerde ve örgütlenmelerde, Osmanlı mekteplerinden yetişen muallimlerle aydınların rolleri ise hareketin en sıcak ve samimi gerçeğiydi. Mitinglere, kongrelere, milis güçlerine ve ordu saflarına katılan muallimlerden 30'u ise ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçildiler (Sakaoğlu, s.157). Bu şahsiyetlerden biri Hoca Esat (İleri) Efendi'dir. Hoca Esat Efendi, Yunan işgalinin başlamasıyla, gençlerden topladığı gönüllüler ve zeybekler ile Aydın ve Köşk Cephesi'nde düşmanla çetin savaşımlara girmiş, Aydın ve Ödemiş Cephesi harp harekâtı reisi olan, Aydın'da Sultani Mektebi'nde muallim ve Aydın Hilal-i Ahmer (Kızılay) reisi iken, işgal üzerine silaha sarılarak cepheye koşan, Aydın ve çevresinde gerçekleştirdiği eşsiz milli gayret ve faaliyetlerinin yanında, belki de Kurtuluş Savaşı esnasındaki hiçbir kıymetle ölçülemeyecek esas hizmetini, “Milli Ordu Fahri Müftüsü” sıfatıyla yerine getiren önemli bir kişiliktir. *Kendisi 1882 Gümülcine doğumludur. İdadi ve medrese hocalığı yaparken, 38 yaşında I. Dönemde Aydın, II. Dönemde Menteşe (Muğla) milletvekili seçilmiştir. Şer'i ye ve İrşat Encümenlerinde çalışmıştır. TBMM'nin 21 Kasım 1923 tarihli kararıyla kırmızı- yeşil şeritli İstiklal Madalyasıyla taltif edilmiştir*” (Çolak, s.110). Batı Anadolu'da Nazilli müderrisi, I. Dönem TBMM'ne İzmir'den milletvekili olarak seçilen Hacı Süleyman Efendi de Aydın'da bu mücadelede aktif rol oynayan müderrislerdendir. Hacı Süleyman Efendi, İzmir'e Yunan askerinin ayak bastığını öğrenince, Nazilli ve çevresi halkını, Milli Mücadele lehine bilinçlendirmek üzere hemen faaliyete geçmiştir. Onun özverili gayret ve çalışmasıyla, Demirci Mehmet Efe gibi bir kişi eşkıyalıktan vatanseverliğe yöneltmiştir (Borak, 1974, s. 52). Ayrıca, halkın düşmana karşı direnme gücünü arttırmak için cami ve meydanlarda konuşmalar yapmıştır. Daha sonra mücadelesini Nazilli Müdafaa-i Hukuk cemiyetini kurarak devam ettirmiştir. Kendisi Sivas Kongresine de katılmış, burada Mustafa Kemal Paşa ile de görüşmüştür (Sarıkoyuncu, 2003, s.208). Köylerde yalnız erkekler için değil, kızlar içinde okul açılması ve kız çocuklarının okutulmasının önemine değinen, devlet ve milletin mutluluğa ulaşması kültür derecesine bağlıdır diyen Hacı Süleyman Efendi, aynı zamanda 4 Ekim 1920 günü yine Meclis kürsüsündedir. Bu kez de “İlkokulların Mahalli Ahaliye Terki” hakkında bir kanun teklifini Meclise sunmuş; ancak bu teklifi bazı milletvekillerinin ve Milli Eğitim Bakanı Rıza Nur'un muhalefeti nedeniyle kanunlaşamamıştır (Sarıkoyuncu, 2003, s.211). Sonuç olarak Aydın San-

cağı iki farklı işgal yaşadı.İtalyan işgalinden çok farklı seyreden Yunan işgali Batı Anadolu'da çok ciddi tahribata yol açtı; bundan eğitim kurumları da çokça nasibini almıştır.Aydın'daki eğitim kurumları Cumhuriyet dönemine Yunan işgalinin yaratmış olduğu tahribat ve Osmanlı eğitim sisteminin eskimiş yapısından kısa sürede kurtularak yeni kimlikleriyle faaliyet geçmişlerdir.

SONUÇ

Türk-İslam devletlerinden itibaren devralınan geleneksel eğitim anlayışı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılarak eğitim alanında yapılan devrimlere kadar sürmüştür. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda gerçekleşen günümüz modern eğitim anlayışının temellerini oluşturacak atılımlarla birlikte, bu alanda bir canlılık dikkate çekmektedir. Sözü edilen dönemlerde önemli bir sancak merkezi özelliğine erişen Aydın'ın gelişimine koşut olarak eğitim alanında Müslüman Türk tebaaya ve gayrimüslim tebaaya ait kurumların sayısı ve faaliyetlerinde önemli bir artış gözlemlenir. Aydın Sancağında okullar, genellikle mahalle merkezli açılmış ve buldukları mahallerin ya da kurucularının ismini almışlardır .XIX. yy'dan XX.yy'a uzanan süreçte Aydın Sancağındaki eğitim-öğretim durumuyla ilgili olarak gerek kaza merkezinde, gerekse köy okullarında eğitim-öğretim veren bu kurumların her türlü intizamdan yoksun ve öğretim yöntemlerinin eski olduğu;buna karşılık Cumhuriyetten önce Aydın'da yaşayan gayrimüslimlerin eğitime büyük bir önem verdikleri, kentteki nüfus oranlarına oranla oldukça fazla sayıda okulda modern anlamda eğitim ve öğretim faaliyetini yürüttükleri tespit edilebilmektedir.Kentin yerel eşrafının eğitimi maddi olarak destekledikleri ve yereldeki maarif komisyonlarında yer aldıkları görülmüştür.

Mütareke ve işgal yıllarında ise; Aydın'da bulunan Türk okullarından pek çoğu eğitim ve öğretime ara vermek zorunda kaldılar. Bu dönemde Aydın Sancağı iki farklı işgal yaşadı. İtalyan işgalinden çok farklı seyreden Yunan işgali Batı Anadolu'da çok ciddi tahribata yol açtı; bundan eğitim kurumları da çokça nasibini almıştır. Aydın'daki eğitim kurumları Cumhuriyet dönemine Yunan işgalinin yaratmış olduğu tahribat ve Osmanlı eğitim sisteminin eskimiş yapısından kısa sürede kurtularak yeni kimlikleriyle faaliyet geçmişlerdir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

B OA Yıldız, A. Res. Belge No: 135/55. Bab-ı Âli Der Saadet Amedi

Divanı Hümayun, Belge No: 324.

OA,MF.MKT,Dosya No:125, Gömlek No: 75 ,16.C..1308(1891).

ATASE Arşivi, K1 402,, Ds (13-7),F.2.

26/Z/ 1337 Dosya No: 39, Gömlek:34, Fon: DH. UMVM.

26/R/1338, Dosya:40, Gömlek:89, Fon:DH.UMVM.

14/CA/1338, Dosya No:46, Gömlek: 5, Fon: DH. UMVM.

11/CA/1338, Dosya:68, Gömlek:10, Fon: DH. UMVM.

Salnameler

Aydın Vilayet Salnamesi 1301,1308, 1310, 1311, 1317.1320.1326.

Salname-i Maarif-i Umumiye Hicri, Matbaa-i amire, İstanbul : 1316,1319,1320,1321.

Sürelî Yayınlar

Ahenk, Hizmet.

Kitaplar, Makaleler.

Akyüz, Y. (1978). *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848–1940)*, Ankara.

Akyüz, Y. (2007). *Türk Eğitim Tarihi*, , 11.Baskı, Ankara, Pegem Yayıncılık.

Alsan, Z.M.(2002). *Memleket Çocuğu: Mustafa’nın Romanı, Aydın ve İzmir Hatıraları (1889-1907)*, ,Yayına Hazırlayan Ali Birinci. Baskı, Ankara , Vadi Yayınları.

Avcı,U. (2017). *XIX. Yüzyılda Çine Kazasının demografik yapısı*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Aydın Erkek Sanat Enstitüsü 1952–1953 Albümü,(1953). Aydın.

Aydın İl Yıllığı(1973).

Başaran, M. (1999). *19. Yüzyılda Karacasu, Temettuat Defterleri ve Salnameleri Kapsamında*, Aydın, Karacasu Geliştirme ve Eğitim Vakfı Yayınları, No.2.

Başaran, M. & - Haykıran,A. S ,(2018).*19. Yüzyıl Arşiv Belgelerinde İncirliova*, Aydın.

Berkes, N. (1978) . *Türkiye 'de Çağdaşlaşma*, İstanbul.

Bora, S,(1995) .İzmir Yahudileri Tarihi,(1908-1923), , İstanbul, Gözlem Yayınları.

Borak, S. (1974). *Hacı Süleyman Efendi*, İstanbul.

Cihan, A.(2007).*Osmanlı 'da Eğitim*, İstanbul.

Cuinet,V.(1894). *La Turquie D'Asia*, Paris.

Çelebi, M. (2002). *Milli Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri*, , Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Çolak, İ. (2008). Kurtuluş Savaşının Eğitim Ordusu Kuva -yı İlmiye, İstanbul.

Darkot,B.(1986).”Aydın” maddesi, İslam Ansiklopedisi,s.62.C.II, İstanbul.

Demiryürek,H.(2015).*Maarif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim- Öğretim:1898-1904,Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildirileri*, H. Selvi, B. Çelik,C.(Ed) III, Kocaeli Belediyesi Yayınları,Kocaeli.,s.1211-1228.

Duymaz, Z, (2017). *Osmanlı Son Döneminden Bir Eğitim Yapısı: Aydın İdadisi, Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (22-25 Ekim 2014)*, H. S. Ünalın Özdemir,M. Kürüm, N. Akbulut,(Ed) Efeler Belediyesi Kültür Yayınları 3,Aydın.

Ergün, M.(1997). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara, , Ocak Yayınları.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi,(1971).İstanbul, Zuhuru Danışman Yayınevi .

Galante,A. (1995).*Türkler ve Yahudiler*, İstanbul .

Gökbel,A. (1964).*Milli Mücadelede Aydın*, Aydın,

Güneş, G. (2007). *Yunanistan 'ın Aydın 'ı İşgali ve İşgalin Bölgede Yaratıldığı Tahribat*, Milli Mücadelede Yörük Ali Efe ve Aydın Sancağı, Editörler: G. Güneş ve M. Başaran(Ed), Aydın Belediye Başkanlığı Yayını, Aydın.

Güneş, G. (2008). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aydın Yahudileri (1839-1922)*, Türkoloji Kültürü, C.1,N:2, Yaz

Güneş, G.(2010). *Taşradan Meşrutiyete Bakış: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Açından II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Sancağı (1908-1918)*, Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, 100. Yılında Jön Türk Devrimi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,I. Baskı

Güneş,M. (2009).*Mütareke ve İşgal Döneminde Aydın Sancağında Eğitim ve Eğitim Kurumları*, Kuva-yi Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum (6-8 Eylül)

İzmir ve Çevresi Resmî, Özel Binalar İstatistiği (1918). (1998). yay. haz. Erkan Serçe, İzmir,. Akademi Kitabevi

Kaya,M.(2012) . *Vilayet Hususi İdare Bütçeleri, Aydın Vilayeti Örneği,1331 Mali Yılı(1915-16)*, I. Baskı, Konya, Kömen Yayıncılık.

Koçer,H.A.(1992). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi,(1773-1923)*, İstanbul MEB Yayınları.

Kodaman, B. (1991) .*Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Nahum, H.(2000).İzmir Yahudileri, İstanbul, İletişim Yayınları.

Öztürk, A. A.(1999). *Türkiye'de Modern Eğitimin Gelişimi ve Aydın İli, Aydın*.

Rodrique, A.(1997). *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması, Alliance Okulları(1890-1925)*,Çeviren İbrahim Yıldız, Ankara Ayraç Yayınlar.

Sakaoğlu,N. (2003).*Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul , Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı.

Sami, Ş. (1996) . *Kamusu'l-Alam*, Ankara.

Sarıkoynucu, A. (2003). *Atatürk Din ve Din Adamları*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Baskı.

Shaw, S.& . Shaw, E. K. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Reform, Devrim ve Cumhuriyet Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975*, (Çev. Mehmet HAMAMCI), İstanbul.

Su, K. (1981). *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir Vilayeti)*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şimşek, M.(2018).*Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Doğru Aydın Vilayeti'nin Eğitim Durumu Hakkında Genel Bir Değerlendirme*, Yeditepe Üniversitesi, I. Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu 19-20-21 Nisan .

Tekeli, İ. ve İlkin S., (1993). *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara.

Tekin, S. (2022). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Nazilli Kazası*”, *Kurtuluşunun 100. Yılında Geçmişten Geleceğe Nazilli*, 5 Eylül 1922-5 Eylül 2022, Editörler: S. Akkurnaz, T. E. Sepetçioğlu, A. Özver, (Ed), Ankara, Akademisyen Kitabevi.

Turhan, A.K.(2022). *Aydın Vilayet Salnamelerine göre II. Abdülhamit döneminde Aydın Sancağı'nda idari yapı*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın

Tutsak, S. (2002). *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Yayını.

Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eserler-I, (1983). Ankara.

Uğur, A.(2018). *Aydın Şehir Coğrafyası*, Aydın, Aydın Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 6, I. Baskı.

Yapucu, O.P. (2007). *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak, Aydın*, İstanbul Kitap Yayınevi, I. Baskı I.

Yılmaz, Ç. (2006). *Maarif Salnamelerine göre 20. Yüzyıl başlarında (1898–1904) Aydın Vilâyetinde eğitim*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

Yurt Ansiklopedisi, (1982). C. II, İstanbul .